

УДК 376.1

DOI <https://doi.org/10.32689/maup.psych.2023.1.4>**Олексій МАРЦЕВ**

аспірант кафедри психології та соціальної роботи, Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, м. Вінниця, вул. Острозького, 32, Україна, 21100
ORCID: 0009-0009-0151-7267

Oleksii MARTSEV

Postgraduate Student at the Department of Psychology and Social Work, Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University, Vinnytsia, st. Ostrozhkogo, 32, Ukraine, 21100
ORCID: 0009-0009-0151-7267

ГОТОВНІСТЬ ВЧИТЕЛІВ ДО ФОРМУВАННЯ ПСИХОЛОГІЧНО БЕЗПЕЧНОГО ІНКЛЮЗИВНОГО ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА**TEACHERS' READINESS TO CREATE A PSYCHOLOGICALLY SAFE INCLUSIVE EDUCATIONAL ENVIRONMENT**

Інтеграція нашої країни в європейський освітній простір вимагає готовності вчителя до організації навчального процесу, пристосованого до психічного та особистісного розвитку учнів з особливими освітніми потребами. Вчитель має бути одночасно координатором, наставником, менеджером, спостерігачем, психологом. Саме тому викладачу необхідно зосередитись на інклюзивних цінностях, побудові комфортного середовища для кожного школяра. Інклюзивна освіта є обов'язком кожного вчителя, – він має навчати всіх учнів, а тому повинен мати певні відповідні компетентності, знання та навички. У статті обґрунтовується важливість готовності вчителів щодо формування психологічно комфортного інклюзивного освітнього середовища.

Наголошується на необхідності відповідної психолого-педагогічної підготовки вчителя до умов інклюзивної освіти, оскільки основою такої освіти є диференційоване навчання, що вимагає від педагога майстерності, гнучкості, вміння відчувати потреби учнів, розуміти їх можливості та мотивацію до навчання, вміння розподіляти ролі для кожного з учасників освітнього процесу. Автор звертає увагу на те, що сучасна освіта ще недостатньо зосереджена на дослідженнях із використання інформаційно-комп'ютерних технологій у роботі з дітьми з особливими освітніми потребами. Виокремлено основні критерії готовності учителів до формування освітнього простору для учнів з особливими освітніми потребами.

Ключові слова: готовність вчителів, інклюзивне навчання, освітнє середовище, діти з особливими освітніми потребами, компоненти професійної компетентності.

The integration of our country into the European educational space requires the readiness of the teacher to organize the educational process adapted to the mental and personal development of students with special educational needs. A teacher should be a coordinator, a mentor, a manager, an observer, a psychologist at the same time. That is why the teacher needs to focus on inclusive values, building a comfortable environment for every student. Inclusive education is the responsibility of every teacher – he must teach all students, and therefore must have certain relevant competences, knowledge and skills.

The article substantiates the importance of teachers' readiness to create a psychologically comfortable inclusive educational environment. The need for appropriate psychological and pedagogical training of the teacher for the conditions of inclusive education is emphasized, since the basis of such education is differentiated learning, which requires from the teacher skills, flexibility, the ability to feel the needs of students, understand their opportunities and motivation for learning, the ability to allocate roles for each of the participants educational process. The author draws attention to the fact that modern education is not yet sufficiently focused on research on the use of information and computer technologies in working with children with special educational needs. The main criteria for teachers' readiness to create an educational space for students with special educational needs are highlighted.

Key words: readiness of teachers, inclusive education, educational environment, children with special educational needs, components of professional competence.

Постановка проблеми. Розвиток сучасної України й інтеграція у європейський простір великою мірою впливають на формування освітньої політики нашої держави. Психологічно безпечне середовище в закладі освіти є однією з умов повноцінного психічного та особистісного розвитку школярів. Формування такого середовища в колективі визначають психолого-педагогічні умови реалізації захисту дітей від усіх форм психічного та фізичного насилля, поважне відношення

до кожного учня. В суспільстві, нажаль, є достатня кількість прикладів негативного впливу зовнішніх умов на особистість дитини, що викликає емоційну напругу та зниження ефективності соціалізації дитини.

В Україні важливою є постійна підтримка дітей з особливими освітніми потребами як однієї з найбільш вразливих категорій, зокрема надання їм необхідного психологічного корекційно-розвивального супроводу, підтримання емоційної стабільності. Пріо-

ритетним завданням закладів освіти є формування психологічно безпечного освітнього середовища, спрямованого на забезпечення емоційного благополуччя через безпосереднє спілкування з кожною дитиною, застосування діагностичних технік у роботі з учнями, розкриття способів створення ресурсного стану, прискіплива увага до потреб та почуттів учнів.

Аналіз досліджень із проблеми. Формування психологічно безпечного та комфортного освітнього середовища є однією з актуальних проблем сучасної освіти. Особливості розвитку психічних процесів у дітей різного віку та різних категорій, механізми формування соціальної та комунікативної активності у дітей з особливими потребами досліджено в наукових працях зарубіжних та українських вчених. Поняття готовності вчителя до професійної діяльності та її оцінювання відображено в працях С. Альохіної М. Алексеєвої, Є. Агафонової, К. Дурай-Новакової, Ю. Калічак, А. Колупаєва, Л. Кондрашової, С. Мириной, В. Моляко, О. Мороз, В. Сластьоніна, Г. Троцько, С. Чупахіна, М. Шеремет, О. Шпак та ін. [1–6].

Особливості професійної підготовки вчителя до психолого-педагогічної взаємодії з учнями з особливими освітніми потребами обґрунтовано в наукових дослідженнях (I. Vizniuk, Ya. Tsekhmister, O. Dzekan, S. Dolyunnyi, O. Fomin, N. Fomina, N. Ordatii, V. Humeniuk, N. Rokosovyyk, O. Vytrykhovska, A. Paslavska, O. Bielikova, A. Polishchuk, I. Radziievska). Проблемою залишаються особливості діагностики психічного розвитку дітей з особливими освітніми потребами, їх інтеграція в безпечне освітнє середовище закладу навчання, а також перешкоди щодо виникнення булінгу в їх оточенні [1, 2].

Мета статті – проаналізувати сучасні наукові дослідження щодо підготовки сучасного вчителя у формуванні психологічно безпечного освітнього середовища дітей з особливими потребами в умовах ефективної сучасної інклюзивної освіти.

Виклад основного матеріалу. На сучасному етапі розвитку освіти дітей з особливими освітніми потребами пріоритетного значення набуло створення інклюзивного освітнього середовища. У такому середовищі всі діти навчаються разом за загальноосвітніми навчальними програмами, що пристосовані до потреб такої дитини, відчувають повноцінне соціальне життя. Діти з особливими потребами мають обмежені можливості швидко реагувати та обробляти інформацію

з навколишнього простору, тому важливою умовою існування комфортного освітнього середовища для них є надійна психологічна безпека та зменшення наслідків психологічних травм.

Міністерством освіти і науки України розроблено пріоритетний проект в сфері психологічної допомоги та психосоціальної підтримки учасникам освітнього процесу «Стратегія забезпечення психічного здоров'я в сфері освіти на всіх рівнях» за підтримки ЮНЕСКО, Представництва дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ) в Україні, LEGO Foundation та ін., який передбачає подальшу розбудову системи психологічної допомоги та психосоціальної підтримки на всіх рівнях системи освіти. Реалізація проекту має забезпечити покращення психологічного клімату в освітньому середовищі; посилити обізнаність здобувачів освіти як діяти в надзвичайних та кризових ситуаціях; скоротити випадки булінгу серед учасників освітнього процесу [5].

Діти з особливими освітніми потребами (ООП) – це особи, які потребують додаткової постійної чи тимчасової підтримки в освітньому процесі з метою забезпечення їх права на освіту (пункт 20 частини першої статті 1 Закону України «Про освіту» [5].

Готовність вчителів до формування психологічно безпечного інклюзивного освітнього середовища визначається нами як психолого-педагогічний супровід дітей з особливими освітніми потребами в проведенні тренінгових занять, семінарів, лекторіїв, консиліумів щодо подолання упередженого ставлення до цих осіб; у формуванні мотивації та активної взаємодії у контексті побудови конструктивної співпраці в сприйнятті їх як повноцінних людей із руйнуванням різних стереотипів і міфів щодо їх дискримінації та стигматизації [2, 4].

Готовність педагога до формування безпечного освітнього простору характеризуються сформованими компонентами, до яких науковці відносять [4, 6]: *професійну і психологічну готовність* (С. Альохіна, М. Алексеєва), *соціальну готовність* (В. Хитрюк), *мотиваційний компонент* (С. Альохіна, М. Алексеєва, В. Хитрюк, Ю. Шуміловська), *ціннісний компонент* (О. Самарцева) *діяльнісний і когнітивний компонент* (Ю. Шуміловська), *інформаційно-компетентнісний та операційно-дієвий компоненти* (В. Хитрюк).

Діяльність педагога у роботі з учнями з особливими потребами спрямована на досягнення *головної мети* – підготовки дитини до самостійного життя, тобто сприяти її соціалізації.

Психологічно безпечне освітнє середовище у закладі освіти може створити педагог, який: володіє комплексом анатомо-фізіологічних та психолого-педагогічних знань; розуміє стратегію і тактику поведінки дітей з особливими потребами; використовує ефективні педагогічні технології навчання і виховання різних категорій учасників освітнього процесу; розуміє особливості інклюзивної педагогіки; володіє методикою тьюторства, коучингу тощо.

Прихильники спільного навчання визначають такі позитивні пріоритети інклюзивних процесів [1, 3]:

- стимулюючий вплив для розвитку здібностей у дітей з особливими потребами;
- можливість представлення життєвих цінностей в освоєні ними саме пріоритетів власного досвіду;
- розвиток нестандартного мислення та навичок спілкування у міжособистісній взаємодії;
- можливість виявлення співчуття, гуманності, милосердя, терпимості в контексті реальних життєвих ситуаціях як ефективного засобу морального виховання.

Від так значно зменшується небезпечність розвитку в них снобізму у розумінні їх інакшості та винятковості, зникнення страху в доланні перешкод і здійсненні власних мрій. Однак існують складнощі щодо інклюзивного навчання, які дезорганізують дітей з особливими потребами, зокрема [3, 5]:

- неоднорідність контингенту в колективі існують деякі проблемні ситуації (можливість навчатися із здоровими учнями, знижує рівень успішності останніх, сповільнюючи особистісне зростання);
- труднощі у навчанні обумовлені саме умовами конкуренції, у контексті якої вони не отримують необхідної уваги;
- в учасників освітнього процесу існує моральна дилема в організації роботи з успішними дітьми та особами з інклюзивними потребами (хто з них заслуговує на більшу увагу під час навчання);
- врешті, країні необхідні громадяни, які мають здатність до розвитку інтелектуального потенціалу.

Зауважимо, що у вирішенні цих проблем тьюторство є достатньо поширеною практикою в закладах загальної середньої освіти України, коли поруч із дитиною постійно є наставник, який розуміє її потреби, що дозволяє вчителю зосередитись безпосередньо на процесі навчання. Деякі приватні школи України успішно впровадили тьюторство, але головний недолік такої системи

полягає в тому, що далеко не кожна родина може дозволити такі послуги [2, 5].

Варто наголосити на необхідності запровадження індивідуально-диференційованого підходу практично до кожної дитини з особливими освітніми потребами (індивідуальних програм розвитку (ІПР) чи індивідуальних навчальних планів (ІНП)); забезпечення якісного психолого-педагогічного, корекційно-реабілітаційного супроводу дітей з особливими потребами; робота з батьками. Зауважимо, що спільна робота вчителя має поширюватися як на батьків дітей з обмеженими можливостями, так і на батьків здорових дітей, впродовж якої і формується толерантне ставлення до дітей з особливими освітніми потребами [3, 4].

Кожна дитина по-своєму унікальна, і потреби кожної дитини специфічні. Дитина з особливими освітніми потребами на сучасному етапі розвитку суспільства розглядається як особистість, яка має ті ж права, що й інші, але через особливості індивідуального розвитку їй необхідно формувати особливе середовище та надавати особливі освітні послуги.

Згідно європейського досвіду психологічна готовність вчителя інклюзивного класу обумовлена такими компонентами професійної компетентності: когнітивний, організаційно-діяльнісний, мотиваційно-ціннісний та рефлексивний компоненти (табл. 1) [1, 2].

Аналізуючи сучасний стан інклюзивного навчання (табл. 1), варто зазначити не тільки про нього як про інноваційний процес, який дає можливість здійснювати навчання та виховання дітей з різними особливими потребами. Цей напрямок має сильний вплив і на розвиток самого навчального процесу і значною мірою змінює стосунки між його учасниками. Важливий чинник успішності інклюзивного навчання – розуміння педагогами глибинних потреб дітей з особливими освітніми потребами. За такої умови вчитель забезпечить їм психологічно безпечне освітнє середовище, в якому дитина почуватиметься комфортно, а її навчання буде більш ефективним. Також для успішної інклюзивної діяльності вчитель повинен мати комунікативну компетентність і навички спілкування щодо співпраці з сім'ями та вирішення конфліктів, скорочувати психологічну відстань між батьками та педагогом, урахувувати їхні побажання і рекомендації та планувати реалізацію спільної діяльності різнопрофільних фахівців і батьків.

Науково обґрунтованою вимогою до роботи вчителя в умовах ефективного освітнього середовища з учнями з особливими освітніми

Таблиця 1

Компоненти професійної компетентності щодо психологічної готовності вчителя інклюзивного класу

Компоненти		Характеристика
Когнітивний	Знання	Закономірності та особливості розвитку дітей і освітніми потребами в різних вікових групах
		Сучасні підходи та методи щодо організації освітнього процесу в умовах інклюзії
		Принципи створення інклюзивного освітнього середовища згідно вимог універсального дизайну
		Розробки з виконання та моніторингу ІПР щодо способів диференціації та адаптації змісту стандартних освітніх програм
Організаційно-діяльнісний	Уміння	Організація ефективної спільної роботи з сім'єю дитини з ООП
		Робота в команді щодо психолого-педагогічного супроводу дитини
		Толерантні стосунки з дітьми з ООП та розробка ІПР
		Усувати перешкоди в навчанні дітей з ООП
		Оцінювання особливих потреб і можливостей дітей
		Адаптація та модифікація змісту навчальних планів і програм відповідно до особливостей розвитку дитини
		Організація інклюзивного освітнього процесу в формуванні знань, умінь і навичок у дітей з ООП
		Проектувати індивідуальну освітню траєкторію дитини
Мотиваційно-ціннісний	Навички	Здатність до навчання і розвитку дітей з ООП
		Використання допоміжних навчальних технологій, у тому числі диференційованих методик навчання
		Забезпечення рівності права на освіту для всіх здобувачів
		Розуміння неподільності освіти щодо якості навчання
		Проведення корекційно-виховної роботи з дітьми
		Гуманність у взаємостосунках з дітьми різних категорій
Рефлексивний	Установки	Здатність до саморозвитку та самовдосконалення, професійного зросту на основі рефлексії власної діяльності
		Здатність контролювати, планувати й організовувати педагогічну діяльність
		Здатність до педагогічної чуйності в педагогічній діяльності до поведінки та загального стану дитини
		Педагогічна тактовність, послідовність, емпатійність і вимогливість до здобувачів освіти
		Наполегливість і терпіння у досягненні поставленої мети

потребами є: гуманність і повага до учнів, милосердя, емпатія, толерантність, заохочування учнів, опанування спеціальними знаннями, уміннями та здібностями, формування здатності адекватної самооцінки та установок, необхідних для педагогічної діяльності в інклюзивному середовищі, педагогічна спрavedливність та оптимізм.

Висновки. Проблема готовності вчителя забезпечити освітню інтеграцію дітей з особливими освітніми потребами характеризується як інтегроване утворення, компонентами

якого є: особистісні і професійно-значущі якості вчителя, його теоретична обізнаність та світоглядна позиція, практичні уміння, знання, установки та навички в організації освітнього середовища для дітей з особливими освітніми потребами. Здатність проявляти компетентність у стандартних і нестандартних ситуаціях впродовж роботи з дітьми потребує діагностичної, освітньої і корекційної роботи, ґрунтовної навчально-методичної складової та ефективної організації соціальної взаємодії між дітьми та батьками.

Література:

1. Yaroslav TsekhmisterInessa Vizniuk, Vasyl Humeniuk, Serhii Dolynnyi, Anna Polishchuk. Formation of professional skills of future physicians in the process of professional training. *Eduweb*, 2022. 16(2). 180–193. Retrieved from <https://revistaeduweb.org/index.php/eduweb/article/view/441/465>
2. Vizniuk I., Dzekan O., Dolynnyi S., Fomin O., Fomina N. & Ordatii N. Ukrainian experience of the pedagogical training of medical specialists in the context of European integration processes. *Revista Eduweb*, 2022. 16(4), 65-77. Retrieved from <https://doi.org/10.46502/issn.1856-7576/2022.16.04.6>

3. Калічак Ю. Л., Чупахіна С. В. Підготовка майбутніх педагогів до організації міжособистісної взаємодії в умовах інклюзивного освітнього простору: Навчально-методичний посібник. Дрогобич: Редакційно-видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2019. 80 с.

4. Колупаєва А.А. Методологічні та стратегічні виміри освіти дітей з особливими потребами у контексті освітнього реформування. *Особлива дитина : навчання і виховання*. 2018. № 1(85). С. 17–19.

5. Про затвердження «Примірного положення про команду психолого-педагогічного супроводу дитини з особливими освітніми потребами в закладі загальної середньої та дошкільної освіти»: наказ МОН № 609 від 08.06.2018 р. Retrieved from https://osvita.ua/legislation/Ser_osv/61107/

6. Чупахіна С.В. Формування готовності майбутніх учителів для використання інформаційних технологій (ІТ) в інклюзивному навчанні учнів з особливими потребами: дис...докт пед наук 13.00.03 – корекційна педагогіка, 2021. 498 с.

References:

1. Yaroslav Tsekhmister, Inessa Vizniuk, Vasyl Humeniuk, Serhii Dolynnyi, Anna Polishchuk. (2022). Formation of professional skills of future physicians in the process of professional training. *Eduweb*, 2022. 16(2). 180–193. Retrieved from <https://revistaeduweb.org/index.php/eduweb/article/view/441/465>

2. Vizniuk I., Dzekan O., Dolynnyi S., Fomin O., Fomina N. & Ordatii N. (2022). Ukrainian experience of the pedagogical training of medical specialists in the context of European integration processes. *Revista Eduweb*. 16(4), 65–77. Retrieved from <https://revistaeduweb.org/check/16-4/6-65-77.pdf>

3. Kalichak Yu. L., Chupakhina S. V. Pidhotovka maibutnikh pedahohiv do orhanizatsii mizhosobystisnoi vzaiemodii v umovakh inkliuzyvnoho osvitnoho prostoru [Preparation of future teachers for the organization of interpersonal interaction in the conditions of an inclusive educational space]: Navchalno-metodychnyi posibnyk. Drohobych: *Redaktsiino vydavnychiy viddil Drohobytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka*, 2019. 80.

4. Kolupaieva A.A. (2018). Metodolohichni ta stratehichni vymiry osvity ditei z osoblyvymy potrebamy in konteksti osvitnoho reformuvannia [Methodological and strategic dimensions of education of children with special needs in the context of educational reform]. *Osoblyva dytyna : navchannia i vykhovannia*. № 1(85). 17–19.

5. Pro zatverdzhennia «Prymirnoho polozhennia pro komandu psykholoho-pedahohichnoho suprovodu dytyny z osoblyvymy osvitnimy potrebamy v zakladi zahalnoi serednoi ta doshkilnoi osvity» [On the approval of the «Exemplary regulation on the team of psychological and pedagogical support of a child with special educational needs in an institution of general secondary and preschool education»]: nakaz MON № 609 vid 08.06.2018 r. Retrieved from https://osvita.ua/legislation/Ser_osv/61107/

6. Chupakhina S.V. Formuvannia hotovnosti maibutnikh uchyteliv dlia vykorystannia informatsiinykh tekhnolohii (IT) v inkliuzyvnomu navchanni uchniv z osoblyvymy potrebamy [Formation of readiness of future teachers for the use of information technologies (IT) in the inclusive education of students with special needs]: dys...dokt ped nauk 13.00.03 – korektsiina pedahohika, 2021. 498 s.